

ВІДГУК

офіційного опонента

**доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника
Назимка Єгора Сергійовича на дисертацію Олійник Олени Сергіївни
«Принципи кримінального права», подану на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та
кримінологія; кримінально-виконавче право**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Сьогоднішня зростаюча актуалізація наявних наукових та громадсько-політичних дискусій щодо моральності, обґрунтованості, своєчасності, виправданості та ефективності законодавства про кримінальну відповідальність віддзеркалює абсолютно неоднозначне та розділене ставлення суспільства та політикуму (однак, що найбільш небезпечно – серед юристів «вищого ешелону»), до існуючих підходів тлумачення норм кримінального законодавства, значення та важливості його інститутів, призначення кримінального права в цілому. Слід погодитися з твердженням професора В. О. Навроцького про те, що «ні системи, ні конкретно визначеного кола принципів кримінального права в національній кримінально-правовій доктрині не існує» (Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. К.: Юрінком Інтер. 2013. С. 52–53).

Тому будь-які новітні наукові дослідження з онтології кримінального права сприятимуть, на нашу думку, формуванню подальшого усталеного підходу до стабільності кримінально-правових приписів, стабільності правозастосовної практики, стабільності розвитку кримінально-правової матерії. Це має слугувати й розробці пропозицій із можливого удосконалення відповідних приписів національного законодавства про кримінальну відповідальність.

За цих обставин цілком логічно, що Олена Сергіївна звернулася до важливої науково-теоретичної проблеми в науці кримінального права – дослідження принципів кримінального права. Зазначений напрям наукових досліджень завжди залишається актуальним, про що свідчать численні наукові дослідження (у тому числі й дисертаційні), присвячені окремим принципам кримінального права, їх реалізації та дотриманню.

Тому слід погодитись з дисертанткою в тому, що «не достатньо розробленим є широкий спектр питань, що складає комплексну проблему, яка охоплює методологічні, понятійно-категоріальні, історико-правові засади, систему принципів кримінального права, їх специфіку в нормах кримінального законодавства зарубіжних країн та нормах міжнародного права, особливості врахування таких принципів у змісті різних елементів механізму кримінально-правового регулювання, їх значення для застосування актів кримінального законодавства, можливі варіанти



удосконалення положень закону про кримінальну відповідальність тощо. Саме ці сфери становлять неабияку актуальність і потребують свого системного науково-теоретичного дослідження».

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність забезпечується кількома чинниками: широтою і різноманітністю опрацьованої джерельної бази, критичним аналізом матеріалів правозастосовної практики, веденням коректної полеміки, вдалою і продуманою логікою викладення матеріалу, яка дозволила авторці повністю виконати поставлені завдання.

У першому розділі «Методологічні, понятійно-категоріальні та історико-правові засади принципів кримінального права» розкрито поняття та визначено системно-структурні характеристики принципів кримінального права, а також вирішено інші проблеми щодо систематизації принципів кримінального права та визначення їх властивостей.

У другому розділі дисертації «Система принципів кримінального права» висвітлено наукові підходи до розкриття сутності принципів кримінального права, визначення їх ознак, властивостей, функцій.

У третьому розділі «Принципи кримінального права в законодавстві зарубіжних країн та нормах міжнародного права» проаналізовано питання втілення в законодавстві зарубіжних країн та міжнародних нормах системи принципів кримінального права.

Четвертий розділ «Особливості врахування принципів кримінального права у змісті різних елементів механізму кримінально-правового регулювання та їх функціонування» присвячено питанням реалізації принципів кримінального права в механізмі кримінально-правового регулювання.

П'ятий розділ «Значення принципів кримінального права для застосування актів кримінального законодавства» присвячено питанням з'ясування ступеня впливу системи принципів кримінального права на становлення і розвиток кримінального законодавства та правозастосовної практики.

Рецензована дисертація та автореферат до неї мають достатньо високий науковий апарат може, краще потенціал чи підґрунтя чи понятійний апарат, матеріал викладено чітко, доступно та юридично грамотно. Позиції, які представляє пані Олена, ґрунтуються на наявних досягненнях кримінально-правової доктрини України, положеннях суміжних дисциплін. Запропоновані авторкою наукового дослідження висновки та пропозиції підтверджуються фактами, критичним аналізом нормативних приписів законодавства й висловленими в юридичній літературі позиціями вчених з даного питання.

Позитивно оцінюючи актуальність дослідження О. С. Олійник, необхідно також відзначити, що тема дисертації відповідає Плану дій щодо реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р.); Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015); Національній стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 25 серпня

2015 р. № 501/2015); Рішенню Ради національної безпеки і оборони України від 06 травня 2015 р. «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні» (Указ Президента України від 16.06.2015 № 341/2015); Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015); Пріоритетним напрямом розвитку правової науки на 2016–2020 роки (постанова загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р.); Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015).

Як вбачається з тексту дисертації, Олена Сергіївна Олійник є сумлінною вченою, яка вміє логічно викладати та аналізувати теоретичний, практичний і законодавчий матеріал, формулювати виважені та узагальнені висновки, застосовувати різноманітні **методи наукового пізнання**. У дисертації використано такі методи дослідження: *діалектичний* метод використовувався в усіх розділах і підрозділах дисертації, оскільки дозволяє розглянути відповідне кримінально-правове явище у розвитку та з урахуванням базових законів діалектики (переходу кількісних показників у якісні; заперечення заперечення; єдності і боротьби протилежностей); *історичний* метод (підрозділ 1.4), який передбачає дослідження принципів кримінального права в їх історичному розвитку. Він є засобом для розуміння сьогодення та прогнозування майбутнього. Застосування даного методу зумовлює: звернення до аналізу відповідних історичних кримінально-правових джерел; розгляд становлення, розвитку та функціонування кримінально-правових принципів у вітчизняному та зарубіжному законодавстві; дослідження конкретних проєктів нормативно-правових актів тощо. Завдяки вивченню хронологічної послідовності певних кримінально-правових феноменів забезпечується розуміння генезису принципів кримінального права, розкриваються їхні внутрішні закономірності та зв'язки; *порівняльно-правовий* (розділ 3), який допоможе у визначенні змісту та сутності законодавчих і теоретичних положень про принципи кримінального права в Україні та іноземних державах, а також у міжнародно-правових документах (зокрема, конвенціях), рішеннях ЄСПЛ та інших судів тощо; *догматичний* (розділ 1, підрозділи 1.2, 1.3; розділ 2, підрозділи 2.1–2.6; розділ 3, підрозділ 3.1; розділ 4, підрозділ 4.1) забезпечує коментування положень про принципи кримінального права України та практики їх застосування, а також слугує систематизації кримінально-правових норм, визначенню термінів, розкриттю понять, побудові юридичних конструкцій, з'ясуванню дійсного змісту тих чи інших норм шляхом їх тлумачення; *системний* (підрозділи 1.2–1.4, розділів 2–5), у контексті дослідження кримінально-правових принципів дозволяє продемонструвати внутрішню побудову норм, з яких вони випливають, їх взаємозв'язок та взаємообумовленість як елементів у її середині, так і з іншими кримінально-правовими поняттями і категоріями, а також сприяє виявленню суперечностей і неузгоджених моментів кримінального законодавства, формулюванню висновків і пропозицій щодо його змін і доповнень; *соціологічний* (вступ, підрозділ 1.1, розділу 2, додатки до дисертації) використаний у процесі анкетування практичних працівників правоохоронних органів з окремих проблемних питань про принципи кримінального права України задля

підтвердження чи спростування положень, що виносяться на захист; *статистичний* (вступ, підрозділ 1.1 розділу 2 та додатки до дисертації) слугував для акумулювання та аналізу статистичної інформації, яка була отримана внаслідок вивчення матеріалів вітчизняної та зарубіжної правозастосовної практики; *юридичної герменевтики* (підрозділи 1.2–1.5, розділи 2–5), призначення якого полягає в неупередженій інтерпретації текстів відповідних кримінально-правових положень, сприянні розумінню їх змісту, обсягу, стилю, мови й техніки, історичних особливостей, іноземної специфіки тощо; *синергетичний* (підрозділи 1.1, 1.3, розділи 2–4). Цей метод дозволяє розширити та збагатити поняття та категорії кримінально-правових принципів, здійснити впорядкування хаотичних пов'язаних з ними явищ, виявити можливості переростання випадковості в реальність і визначити набуття нею закономірності; метод *моделювання* (висновки до підрозділів і загальні висновки), який дозволив вивчити досліджувані об'єкти, феномени й процеси не безпосередньо, а за допомогою їх заміників – моделей.

Репрезентативною виглядає емпірична база дослідження, яку становлять: а) результати анкетування 435 працівників правоохоронних органів (працівників органів прокуратури, поліції та Державного бюро розслідувань) щодо з'ясування їхньої думки з приводу сутності та значення принципів кримінального права в період з вересня 2018 року по березень 2020 року; б) результати вибіркового вивчення 1200 (тисяча двохсот) матеріалів судової практики (вироків, ухвал і постанов), у тексті яких судами зазначалися принципи кримінального права та кримінального процесу в період з 1 січня 2010 року по 30 квітня 2020 року; в) результати вибіркового вивчення 217 рішень ЄСПЛ у контексті особливостей визначення принципів кримінального права з огляду на положення ЄКПЛ від 4 листопада 1950 року; в) статистичні та аналітичні дані науковців стосовно принципів кримінального права.

Взагалі використання емпіричних матеріалів заслуговує схвальної оцінки. По-перше, текст дисертації містить значну кількість посилань на конкретні процесуальні акти правозастосування, за допомогою яких вдало ілюструються законодавчі й теоретичні положення. По-друге, використання матеріалів правозастосовної практики набуло в дисертації вигляду узагальненого аналізу відповідних матеріалів та оперування одержаними внаслідок цього аналізу даними на підтвердження обстоюваних підходів.

Дисертація є самостійним дослідженням. Основні положення дисертації оприлюднені в 45 наукових працях, серед них: 1 – індивідуальна монографія; 16 – статті, опубліковані в наукових фахових виданнях України; 5 – статті в наукових періодичних виданнях інших держав та у виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз; 23 – тези доповідей на наукових і науково-практичних конференціях тощо.

Практичне значення одержаних результатів у законотворчій, правозастосовній, науково-дослідній діяльності, навчальному процесі висвітлено в дисертації і сумнівів не викликає.

Визначаючи наукову **новизну рецензованої роботи**, слід вказати, що вона є першим в Україні за останні десятиліття комплексним і системним дослідженням принципів кримінального права.

До положень дисертації, що мають елементи новизни, належать, зокрема, такі результати дослідження:

- запропоновано перелік найсуттєвіших ознак принципів права, що можна поширити й на кримінальне право (регулятивність; внутрішня єдність; об'єктивна обумовленість; ідеологічність; матеріалізованість; універсальність; вища імперативність; особлива загальна значимість; історичність), а також розкрито їх зміст;

- обґрунтовано логіку закріплення принципів у кримінальному праві та законодавстві зарубіжних країн, а також описано можливі варіанти та формат позначення таких принципів у конкретних нормах закону про кримінальну відповідальність;

- указано на «невичерпність» підходів щодо визначення меж учення про принципи кримінального права, його постійну динаміку, взаємообумовленість, прогрес та водночас на неможливість встановлення чіткої пріоритетності серед загально-правових принципів та плюралізм поглядів на решту груп кримінально-правових принципів;

- наголошено, що в ході глобалізації та універсалізації принципів і норм кримінального права держав різних правових систем, що вважається неминучим процесом, фактором ризику для кожної країни є втрата визначальних національних властивостей (самобутності);

- сформульовано пропозиції щодо всебічної законодавчої регламентації принципів кримінального закону, на підставі чого у Загальній частині Кримінального кодексу України запропоновано модель Розділу «Принципи закону про кримінальну відповідальність».

Положення, які висуваються на захист, загалом вдало структуровано дисертанткою відповідно до встановлених вимог, є новими або містять значну частку новизни.

Автореферат дисертації відображає зміст основних положень дисертації.

Однак кожній науковій праці, а тим більше такій, як дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук у тій чи іншій мірі притаманні також риси дискусійності, неточності положень і висновків. Окремим із них бракує достатньої аргументованості, глибини дослідження, інші з них наділені надмірною категоричністю, що обумовлює необхідність їх додаткового пояснення з боку дисертантки. Знову ж таки, є можливість висловити дисертантці поради методичного характеру. Тому загальна позитивна оцінка дисертації не виключає деяких зауважень і побажань, які носять рекомендаційний характер і можуть бути використані авторкою в подальших наукових дослідженнях. Перейдемо безпосередньо до суті зауважень, побажань:

1) дисертантка під час обґрунтування необхідності проведення дослідження принципів кримінального права зазначає, що одним із чинників необхідності проведення дослідження є те, що «українські суди, як свідчать

проведені власні емпіричні дослідження, згадують про такі принципи у своїх рішеннях у 6,34 разів менше, порівняно з принципами кримінального процесу». Хотілося б почути від нашої дисертантки: чи є взагалі проблемою те, що українські суди не часто посилаються на принципи кримінального права та що в цілому зміниться у правозастосуванні, якщо вони будуть на них посилатися?

2) виникають зауваження до підрозділу роботи, присвяченому розробленню методологічного інструментарію дослідження. Переважно авторка аналізує найбільш розповсюджені методи наукового дослідження кримінально-правових явищ та обґрунтовує доцільність та важливість їхнього використання. Як вона зазначає, це надає можливість «визначити стратегію основної концепції дисертації, її генеральну лінію, а отже й результативність наукових здобутків, формулювання теоретико-прикладних висновків і рекомендацій», «такий підхід забезпечив унікальність обраних нами методів та їхню спеціалізацію, але водночас він засвідчив й про універсальність методології. Окреслені вище методи були використані комплексно й у взаємозв'язку, що забезпечило надійність методологічного інструментарію дисертаційного дослідження». Однак, на наше глибоке переконання, для забезпечення «унікальності роботи» в цьому підрозділі дисертації мова має йти не про методи дослідження та їхній перелік, ієрархію тощо, а про методологічні підходи до розуміння принципів кримінального права, про існуючі концепції, доктринальні підходи тощо;

3) матеріал, що міститься в підрозділі 1.4 «Історично-правові джерела походження принципів кримінального права» викладений таким чином, що нагадує більше історію розвитку кримінального права в цілому або найбільш важливих його інститутів та категорій (злочин та покарання). Еволюцію походження та розвитку принципів кримінального права в цьому підрозділі навряд чи можна відслідкувати. Це відбувається через те, що авторка не структурувала роботу за зазначеним напрямом. Більш доцільним було б провести аналіз генези принципів кримінального права, виокремивши як центральний аспект саме принципи кримінального права (наприклад, принцип рівності усіх перед законом), та продемонструвати, яким саме чином вони трансформувалися в різні історичні періоди;

4) виникають окремі зауваження щодо формулювань положень наукової новизни дисертації. Серед них найсуттєвішими, з нашої точки зору, є:

– авторка зазначає, що нею «обґрунтовано авторське визначення принципів кримінального права, під якими слід розуміти...» і далі за текстом;

Навряд чи таке формулювання можна віднести до положень наукової новизни. Кожен учений у галузі кримінального права може надати «авторське визначення» категорій та понять кримінального права, але не кожне визначення стане «науково новим». Тут слід констатувати, що саме зроблено для науки кримінального права «вперше», «вдруге», «втретє», а не авторкою як суб'єктом науково-дослідного процесу.

Це ж зауваження стосується і тих пунктів, у яких:

– «сформульовано в авторському розумінні пропозиції щодо всебічної законодавчої регламентації принципів кримінального закону»;

– «доведено аргументи про відсутність у вітчизняній теорії кримінального

права всеохоплюючого наукового дослідження проблем його принципів, яке б реалізовувалося в межах докторської дисертації...» і далі за текстом. Якщо в Україні не було монографічних досліджень принципів кримінального права, то які ж аргументи треба було наводити, щоб встановити цей факт?

Стосовно останнього також варто зауважити, що авторка зазначає в підрозділі 1.1: «Навіть якщо б була створена якась підсумкова праця у вигляді докторської дисертації з проблем принципів кримінального права, не факт, що вона вважалася всеохоплюючою та вичерпною...». Однак чи можемо ми вести мову про наявність факту всеохоплюючого та вичерпного дослідження проблематики принципів кримінального права Оленою Сергіївною? Думаю, що цей факт також потребує пояснення під час захисту;

– як зазначається в дисертації, авторкою встановлено, що «ступінь впливу модельного кримінального законодавства при формулюванні кримінально-правових принципів не є однаковим у державах різних правових сімей та політико-правових утворень, і якщо Модельний (Приблизний) КК США 1962 р. та Модельний КК СНД 1996 р. свого часу справили суттєвий вплив на оновлення й реформування кримінального законодавства відповідно США і пострадянських республік, то у Модельному КК ЄС 2000 р. хоча і прописані «традиційні» та «нові» принципи, проте вони за понад двадцятирічний термін свого існування так і не відбилися у національних КК держав ЄС».

Переконані, що зазначене положення є констатацією фактів впливу модельного законодавства на розвиток національного законодавства;

– авторкою «наголошено, що у ході глобалізації та універсалізації принципів і норм кримінального права держав різних правових систем, що вважається неминучим процесом, фактором ризику для кожної країни є втрата визначальних національних властивостей (самобутності)».

На моє переконання, потребують пояснення риси новелізації цього положення. Хочу звернути увагу на докторську дисертацію професора Олександра Житного. Учений узагалі ввів у науковий обіг принцип «міжнародно-правової адекватності кримінального права». На думку вченого, розробка цього принципу в доктрині кримінального права та практична реалізація сприятиме вдосконаленню процесів укріплення в країні законності та правопорядку, посиленню боротьби зі злочинністю відповідно до загальновизнаних міжнародних стандартів цієї діяльності, забезпеченню правової охорони на цій основі національних інтересів та інтересів міжнародної спільноти (Житний О. О. Принципи кримінального права України у міжнародно-правовому вимірі (загальнотеоретичні аспекти). *Держава та регіони: наук.-вироб. журнал. Серія: Право*, 2012. № 3. С. 115);

5) у підрозділі 2.6 дисертації авторкою досліджується «відшкодування та усунення заподіяної шкоди» як міжінституційний принцип кримінального права. Хотілося б почути від авторки, за якими ознаками цей принцип у цілому віднесено до принципів кримінального права та чому він має додаткові властивості міжінституційності?

б) виникають зауваження до використання окремих джерел дисертації. Наприклад, посилання на «Вікіпедію» під час визначення базових понять дослідження вважаємо недоцільним. Такі ж зауваження виникають і щодо невикористання окремих доктринальних джерел, у яких міститься науково-значуща інформація про принципи кримінального права. Мова йде про праці таких вчених, як Ю. В. Баулін, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, А. А. Музика, М. І. Панов, О. В. Харитинова та деяких інших дослідників.

Однак перелічені дискусійні позиції складають підґрунтя для подальших досліджень та продовження роботи щодо удосконалення наукової думки, підтверджують творчий характер праці, яка добре підготовлена й належним чином оформлена. Зауваження і побажання стосуються дискусійних питань, не впливають на науковий рівень дисертації, не піддають сумніву основні наукові результати, отримані здобувачкою.

Усе вищезазначене дає підставу для наступного узагальненого висновку: дисертаційне дослідження Олени Сергіївни Олійник «Принципи кримінального права» відповідає науковій спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. За своєю актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю, рівнем наукової та практичної значущості отриманих результатів, а також за кількістю та обсягом публікацій дана робота відповідає всім вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 567, а авторка дисертації – Олійник Олена Сергіївна – на основі публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право.

Офіційний опонент:

Перший проректор

Донецького юридичного інституту МВС України

доктор юридичних наук,

старший науковий співробітник



Є. С. Назимко